

DEDE KORKUT DESTANLARININ TÜRKİSTAN YAZMASINDAKİ KAHRAMANLARLA İLGİLİ EPİTETLER-MUKAYESELİ BİR İNCELEME- EPITHETS ABOUT HEROES IN THE TURKESTAN MANUSCRIPT OF DEDE QORQUD -A COMPARATIVE REVIEW-

GÜROL PEHLİVAN

Dr. Öğr. Üyesi, Manisa Celâl Bayar Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
Asst. Prof. Dr., Faculty of Science and Letters, Department of Turkish Language and Letter
gurolpehlivan@hotmail.com

 <https://orcid.org/0000-0002-2984-574X>

Atıf / Citation

Pehlivan, G. 2021. "Dede Korkut Destanlarının Türkistan Yazmasındaki Kahramanlarla İlgili Epitetler - Mukayeseli Bir İnceleme-". *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi- Journal of Turkish Researches Institute*. 71, (Mayıs- May 2021). 351-374

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü-*Article Types* : Araştırma Makalesi-Research Article
Geliş Tarihi-*Received Date* : 26.01.2021
Kabul Tarihi-*Accepted Date* : 27.02.2021
Yayın Tarihi- *Date Published* : 15.05.2021
 : <http://dx.doi.org/10.14222/Turkiyat4493>

İntihal / Plagiarism

This article was checked by iThenticate programında bu makale taranmıştır.

Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi- *Journal of Turkish Researches Institute*

TAED-71, Mayıs- May2021 Erzurum. ISSN 1300-9052 e-ISSN 2717-6851

www.turkiyatjournal.com

<http://dergipark.gov.tr/ataunited>

DEDE KORKUT DESTANLARININ TÜRKİSTAN YAZMASINDAKİ
KAHRAMANLARLA İLGİLİ EPİTETLER -MUKAYESELİ BİR İNCELEME-
EPITHETS ABOUT HEROES IN THE TURKESTAN MANUSCRIPT OF
DEDE QORQUD -A COMPARATIVE REVIEW-

GÜROL PEHLİVAN

Öz

2019 yılında bilim dünyasına tanıtılan Dede Korkut destanlarının Türkistan/ Türkmensahra/ Günbed yazması, uzun bir “Giriş” ve tek destan içermektedir. Büyük oranda uzun soylamalardan oluşan bu kısımda, epitetler de önemli bir yere sahiptir. Bilindiği gibi epitet (sıfatlama), anlatıda kahraman veya herhangi bir nesneyi sıfatla, isimle veya sıfat cümlesiyle tamamlayan söz ve cümlelere verilen isimdir. Kahramanların karakterini, nesnelere ise hangi anlamlar yüklediklerini anlamakta epitetler çok değerli bilgi parçaları ihtiva ederler. Hatta epitetin kahramanın bazı temel özelliklerini, kahramanlıklarını, başardığı ihtiva eden bir “destan kapsülü” olduğu söylenebilir. Bu makalede Türkistan yazmasındaki “Kahramanlarla ilgili epitetler” Dresden ve Vatikan nüshalarındaki epitetlerle mukayese edilecektir. Dede Korkut yazmaları, bağlı buldukları anlatma/yazıya geçirme geleneğine bağlı olarak 1. kol (Dresden ve Vatikan) ve 2. kol (Türkistan) olarak ayrıldıktan sonra, epitetler üzerinden bu iki kolun “kalıp üretme” noktasında ortak ve ayrı yönleri saptanacaktır. Bu mukayese sayesinde, her iki kolun birbiriyle ilişkisine ve “Oğuznâmecilik geleneği”nin tarihî-coğrafi uyarlanma süreçlerine ışık tutulması ve Türkistan yazmasındaki epitetlerin işlevlerinin tespit edilmesi hedeflenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Dede Korkut destanları, Türkistan/ Türkmensahra/ Günbed yazması, epitet, Oğuznâme, mukayeseli edebiyat.

Abstract

The Turkestan/ Turkmensahra/ Gunbed manuscript of the Dede Qorqud epics, introduced to the world of literature in 2019, contains an extended "Introduction" and a single epic. In this long section consisting mostly of long "soylamas" (poetic parts), epithets also have a significant place. As it is known, epithet is a term given to words and sentences that complete the hero or any object in the narrative with an adjective, name or relative clause. Epithets contain very valuable pieces of information in understanding the characters of heroes and meanings attributed to the sentence. It can even be said that the epithet is an "epic capsule" containing some of hero's basic characteristics, heroism, and accomplishments. In this article, "the epithets of the heroes" in the Turkestan manuscript will be compared with the epithets in the Dresden and Vatican copies. After the Dede Qorqud manuscripts are divided into the first (Dresden and Vatican) and the second (Turkestan) branch, depending on the tradition of narrating/transcribing them, the common and separate aspects of these two branches will be determined through the epithets. Through this comparison, it is aimed to shed light on the relationship between the two branches and some aspects of the "Oguzname tradition" and to determine the functions of the epithets in Turkestan manuscript.

Key Words: Dede Qorqud epics, Turkestan/ Turkmensahra/ Gunbed manuscript, epithet, Oguzname, comparative literature.

Structured Abstract

Apart from the oral narratives, the Dede Qorqud epics survived in two copies called Dresden and the Vatican. But recently a new manuscript of these epics has been found. The Turkestan/Turkmenahra/ Günbed manuscript of the Dede Qorqud epics, introduced to the world of literature in 2019, contains an extended "Introduction" and a single epic. This epic takes place in the manuscript without a title but Metin Ekici, who announced the work to the world of science, was named it as "Salur Kazan Kills the Seven Headed Dragon". In this long introduction section consisting mostly of long "soylamas" (poetic parts), epithets also have a significant place. As it is known, epithet (adjectivation) is a term given to words and sentences that complete the hero or any object in the narrative with an adjective, name or relative clause. Epithets contain very valuable pieces of information in understanding the characters of heroes and meanings attributed to the sentence. It can even be said that the epithet is an "epic capsule" containing some of hero's basic characteristics, heroism, and accomplishments. In Turkestan manuscript, there are epithets of eight heroes named Salur Kazan, Kara Budak, Bayındır, Deli Dıngar, Yegenek, Eme, Kılbaş and Aşşar. In this article, "the epithets of the heroes" in the Turkestan manuscript will be compared with the epithets in the Dresden and Vatican copies. In this context, the epithets will be divided into two subtitles as "Clan-Tribe Relations and Political-Geographical References" and "Personal Characteristics". Thus, the ideological context of the epithets will be revealed by examining the tribal connections, political roles, and geographical area ascribed to the heroes of the epic by the narrator. In the context of personal characteristics, how the hero of the epic is depicted physically and spiritually will be discussed and the contribution of these features to the ideological fiction of epithets will be shown. In addition, after the Dede Qorqud manuscripts are divided into the first (Dresden and Vatican) and the second (Turkestan) branch, depending on the tradition of narrating/transcribing them, the common and separate aspects of these two branches will be determined through the epithets. Through this comparison, it is aimed to shed light on the relationship between the two branches and some aspects of the "Oğuzname tradition" and to determine the functions of the epithets in Turkestan manuscript.

The comparisons made clearly show that there are very few words in common between the Dresden and Vatican copies and the epithets of the heroes in the Turkestan manuscript. According to this result, in context of editing of epithets by the epic narrators, there is a difference between the first and the second variant. The fact that both variants are based on the Dede Qorqud epic telling tradition results in some similarities, but when the manuscripts emerging from these variants are examined, the differences stand out rather than similarities. However, as a result of understandable excitement brought by new manuscript, Turcologists in Turkey have focused mainly on the similarities rather than differences. For this reason, using the data of the Turkestan manuscript, text repairs were started to be made on the Dresden and Vatican copies. While some of these repairs are reasonable, some repairs appear to have reached the point of "overcorrection". Questioning repairs and sometimes even haphazard repairs of these manuscripts, which are quite different in terms of creation, adaptation, writing and even language characteristics, without taking into account the context in which they were created, is a necessity of scientific prudence.

The epithets in the Turkestan manuscript are a reflection of the male-centered and male-dominated worlds of the Oğuz heroes parallel to the Dresden and Vatican copies. The physical features of the heroes have been compared to animal and weapons. The phenomenon of animal analogies, which can be called as the characteristic of Turkish epic literature, comes up again, especially when the heroes' yells are resembled to predatory animals and birds. On the other hand, a comparison has been established between the hardness of the weapons and the hardness of the heroes. These elements also fall into a group of qualities identified with men in Turkish traditional culture. When political-geographical attributes and physical features are considered together, it can be said that the potency in epithets is formed around the concepts of power and glory. Power is seen in a triple structure as physical (animal, weapon analogies), spiritual (courage, religion) and

political-military (violence, conquest). Glory appears as land (vast and fertile) and property (abundant, plenteous). Their display in epithets reminds the listener/reader of the epic of the magnificent times of the old days. Of course, the “magnificent times of the old days” referred to here are not a historical reality, but an illusion about the past in epic literature. Epics, which are the texts in which the sacred, semi-sacred, legendary history are revealed, convey various messages to the listeners/readers with these aspects and present the heroes of the past as a role model. At this point, the plot and epithets are the basic building blocks of the fiction within the ideological integrity of the epic text.

Giriş

Edebî eserlerde kahraman veya herhangi bir şeyin önüne getirilen ve o şeyi çeşitli açılardan niteleyen sıfat veya sıfat gruplarına epitet adı verilmektedir.¹ Sözlü anlatılarda kahramanların karakter özelliklerini açıklamak, anlatı epizotlarını kapsül hâlinde bünyesinde barındırmak gibi işlevleri (Başgöz 1998: 23) olan bu terimi Kamil Veliyev, “bedii vasıf-bedii hitab” (1989: 82); Metin Ekici ise “sıfatlama” (Reichl 2002: 218) olarak Türkçeye çevirmişlerdir. Türkiye’de epitetlerin henüz yeterli seviyede araştırıldığı söylenemezse de *Dede Korkut Kitabı* sıfatlamalar bakımından çeşitli çalışmaların konusu olmuştur.²

2019 yılında Metin Ekici tarafından bilim dünyasına tanıtılan (Ekici 2019a) ve Türkistan (Ekici 2019b), Türkmen Sahra (Azmun 2019), Günbet (Shahgoli vd. 2019) olarak isimlendirilen Dede Korkut destanlarının son bulunan yazmasının üslubu ve içeriği incelendiğinde eserin Oğuznâmecilik geleneğine aidiyeti açıktır (Ercilasun 2019a: 8). Ancak bu eserin Dresden (D) ve Vatikan (V) nüshalarıyla aynı koldan gelmediği de hemen belli olmaktadır.³

Bu makalede, aşağıda açıklayacağım üzere, iki koldan gelen üç yazmayı epitetleri noktasından incelemekte iki amacım var. İlki, sözel anlatıların kalıplaşma özelliğini en belirgin biçimde gösteren epitetlerin mukayesesi yoluyla bu iki kolun birbiriyle münasebetinin derecesini göstermektir. Böylece Türkistan (T) yazmasına dayanarak D ile V nüshalarında yapılan metin tamirlerinin geçerlilik düzeyini tartışmaya açmayı amaçlıyorum. Açıkçası T’nin D ile V’deki bazı düzeltmeleri desteklemesi veya yanlışlaması mümkündür (Özçelik 2019: 54-55); ancak sadece benzerlikler üzerinde durup ciddi farklılıkları görmezden gelirmesine akrabalık düzeyi henüz yeterince tespit edilmemiş bu iki ayrı kola ait metinler arasında düzeltme/ tamir çalışmaları yapmak ne derecede sağlıklıdır? Bu sorunun bilimsel ihtiyatın bir gereği olarak sorgulanması gerektiğini

¹ Terimin farklı tanımları için *bak.* (Başgöz 1998: 9) ve (Bekki 2012: 204-205).

² Konuyla yapılan çalışmalar ve Dresden ile Vatikan nüshalarının epitetler bakımından mukayesesi için *bak.* (Pehlivan 2015: 214-259).

³ Bu makale boyunca kendinden önceki bir yazmadan kopyalandığına dair belirti bulunan eserlere, “nüsha”; böyle bir belirtinin olmadığı eserlere ise “yazma” denmiştir. Ancak söz konusu edilen yazmaların sözlü gelenekten derlendikleri ve ilk yazılma süreçleri yeterince bilinmediğinden “yazma” olarak belirtilen eserlerin “nüsha” olarak da isimlendirilebileceği unutulmamalıdır. Dolayısıyla makalede bu şüpheli/tartışmalı durumlara işaret edildiğinde, eserler “yazma/nüsha” olarak da nitelendirilmiştir. Bu noktada yazılı üretimi esas alan filologlarla, sözlü-sözel üretimi esas alan halkbilimcilerin yaklaşımı farklıdır. Bu sebeple konuya doğru-yanlış dikotomisi içinde bakmamak gerektiğini düşünüyorum. Nitekim birer filolog olarak Tezcan ve Boeschoten’in bu terimleri birbirinin yerine kullandığı görülmektedir (2001: 9, 11 vd.).

düşünüyorum. İkinci amacım ise epitetlerin Dede Korkut destanlarındaki yapısal-işlevsel önemini göstermektedir. Bu bağlamda konuyu mukayese ve işlevci yaklaşımlar çerçevesinde tahlil edeceğim.

1. Kahramanlarla İlgili Epitetler

1.1. Salur Kazan

Hem eserdeki yegâne destanın ana kahramanı olması hem de soylamalardan oluşan bölümde tuttuğu yer dikkate alındığında Kazan, *Dede Korkut Kitabı* nüshalarında olduğu gibi Türkistan yazmasında da ana kahramandır. Yazmada Kazan'ın üç epiteti vardır:

Dresden	Vatikan	Türkistan
Ulaş oğlu, Tülü kuşun yavrısı, Beze miskin umudu, Amit suyunun aslanı, Karacugun kaplanı, Konur atın eyesi, Han Uruz'un agası, Bayındır Hanun güyegüsi, Kalın Oguzun devleti, Kalmış yigit arhası Salur Kazan (19b-20a/11-2)	Ulaş oğlu, Ol Erenlerin arslanı, Tülü kuşun yavrısı, Beze miskin ümidi, Amit suyunun aslanı, Karacugun kaplanı, Konur atın eyesi, Han Uruz'un babası, Bayındır Hanun güyegüsi, Kalın Oguz devleti, Kalmış yigit arkası Han Kazan (84a/6-8)	Dayansa berk kalalara önce degen degdüğü igidlere hürmet eden, degmeyen kavatlara kan utdurub ceza veren, Salur, Eymür beglerinin tüm yüregi, salhum salhum sünülü konur atı perçemli, kaynar deniz kursaklı, kara polad yalmanı, sur cıdanun cibiri, katı yaylar kabzası, suhar oklar peykani, dom şeşperler dögdüsi, al kayada ala kaplan eniginün diskirgeni, gür mişenün köllarında kakan aslan eniginün höğürgeni, kayış dilli kurt eniginün kapkuncısı, Savalan Dagı yaylaklı, Sarıkamış kışlaklı, seksen min er heybetli, Aderbaycan lengeri, İslam dini kuvveti, konur athi, çakmur gözli, Salur yegi, Eymür görki, Zulkadır delüsi, padişahun vekili, Ulaş Ogh Gazan (11b- 12a/ 14-11)
Kalın Oguzun devleti, Bayındır Hanun güyegüsi, Ulaş ogh Salur Kazan (23a/9-10)	Kazan Beg (85b/11)	
Kalın Oguz arhası, Bayındır Hanun güyegüsi Salur Kazan	Kalın Oguz arkası, Bayındır Hanun güyegüsi, Salur Kazan	Kayser⁴ Salur iyesi, dumanlı dag börüsü, Salur yegi, Eymür görki,

⁴ “Kayser” kelimesine en erken olarak 1179'da Kirman'a hücum eden Oğuzların elçilik yapan bir beyinin adı olarak rastlanmaktadır (Sümer 1999: 147; Merçil 1989: 115). Her iki tarihçi de kelimenin Arap harfli yazımını vermemiş ve ismi aynı şekilde okumuşlardır. Bu bilgiye göre kelime, Oğuzlar arasında isim olarak mevcuttu. Ayrıca sözcük, “Roma hükümdarı” anlamıyla “kayser-i bilâd-ı Rûm” örneğinde görüldüğü gibi Safevi devrinde vekayinüvisler tarafından (Aydoğmuşoğlu 2019: 150) ve çoğul hâlde “şâhib-i serîr-i kayâsire-yi devrân” (Nevai 1350: 170), “sultânü'l-â'zamü'l-selâfîn ve'l-kayâsiretü'l-küberâ” (Sabıtan 1343: 136), “müsta'bidü'l-kayâsiretü bi'l-irs ve'l-istihkâk” (Nevai 1353: 88) gibi el-kabların (epitetlerin) içinde farklı dönemlere ait Safevi belgelerinde Osmanlı padişahları için kullanılmaktaydı. Bu veriler birleştirildiğinde T'de “kayser” kelimesinin bulunması makuldür. (Farsça kaynaklardan faydalanmamı sağlayan Dr. İlker Külbilge'ye teşekkür ederim.)

(35b/10-11)	(67b-68a/13-1)	Zulkadir delüsi, Bayındır Padişah vekili, Gazan (24b/7-9)
Alar sabah sapa yerde dikilende ag ban evli Atlasıla yapılanda gök sayvanlı, Tavla tavla çekilende şehbaz atlı, Çağıruban dâd verende yol çavuşlı, Yaykandugında, yağ tökilende bol nimetlü, Kalmış yigit arhası, Beze miskin umudi, Bayındır Hanun güyegüsi, Tülü kuşun yavrısı, Türkistanun direği, Amıt suyunun arslanı, Karacugun kaplanı, Konur atun eyesi, Han Uruz'un babası, Hanum Kazan (56b-57a/12-6)	Alan sabah sapa yerde dikilende ag ban evli, Atlasıla yapılanda gök sayvanlı, Tavla tavla çekilende şehbaz atlı, Çağıruban dâd verende yol çavuşlı, Yağ döğülenide, bol nimetlü, Kalmış yigit arkası, Beze miskin ümidi, Bayındır Hanun güyegüsi, Tülü kuşun yavrısı, Türkistanun direği, Amıt suyunun arslanı, Karacugun kaplanı, Konur atun eyesi, Han Uruzun babası, Hanum Kazan, (79b/7-12)	âdemler evreni, İslam dini kuvveti, konur atlı Salur yegi, Eymür görki, Zulkadirli delüsi Savalan Dağı yaylaklı, Sarıkamış kışlaklı, seksen min er heybetli kara polad yalmanı, sur cılanun cibiri, suhar oklar peykani, katı yaylar kabzası, Aderbaycan lengeri, padişahun vekili Ulaş ogh Gazan (26b/1-6)
Ulaş ogh Kazan Beg (63a/9)	Ulaş ogh , Erenlerin arslanı, Tülü kuşun yavrısı, Beze miskin ümidi, Kalmış yigit arkası, Kalın Oguz paşası, Kan Abkazun karimi, Konur atun eyesi, Kara Gönenin kardaşı, Kara Budak emmisi, Han Uruzun babası (91b/8-10)	

D ve V ile T'nin epitetleri arasında sadece üç kelimedede ortaklık vardır; **Ulaş ogh**, **konur at**, **Bayındır**. Bu sayının çok düşük olduğu aşikârdır. Öte yandan D ile V'de Kazan ve Bayındır Han'ın sıfatlamalarında geçen "Türkistan'ın direği" kalıbı (Pehlivan 2015: 221, 223), T'de Kara Budak'ın epitetlerinden birinde kullanılmaktadır. D ile V'de yer almayan bilgiler bakımından T'deki sıfatlamalarda bulunan ifadeler iki başlık hâlinde incelenebilir.

1.1.1. Boy-Aşiret İlişkileri ve Siyasi-Coğrafi Göndermeler

a. Eymir boyu ile yakın bir ilişkisi vardır, b. Zülkadir delisidir, c. Seksen bin eri yönetmektedir –ki bu sayı T'de geçen İç Oguzların sayısıdır, c. Azerbaycan lengeri ifadesiyle bu bölgenin koruyucusu olduğu belirtilmektedir, ç. Savalan Dağı'nı yaylak, Sarıkamış'ı kışlak olarak kullanılmaktadır, d. İslam dini kuvvetidir, e. Padişahın vekilidir, f. Kuşatmalarda yiğitlerinin kalelere, kendisi gibi, korkusuzca taarruz etmesini istemekte ve saldırı sırasında işi yavaştan alanları cezalandırmaktadır.

Birbirleriyle ilişkili olan bu bilgileri bir bütün olarak değerlendirmek gerekir. Eymir boyuna mensup herhangi bir beyin adı destanî eserlerde geçmemekle birlikte (Sümer 1995: 551), *Camii't-Tevârih*'te Oguz yabgularını çıkaran beş boy arasında Eymir de

sayılmaktadır. Ayrıca bu beş boy içinde Üç Oklara mensup yegâne teşekküldür (Sümer 1959: 363). Anadolu’da Dulkadirli ulusu arasında Eymir oymağı 48 obadan meydana gelen büyük bir teşekkül olup bu ulustan ayrılmış bir kol, İran’a da gitmiştir. Bilindiği gibi Safevi Devleti’nin bünyesindeki en önemli Kızılbaş boylarından biri de Zulkadr (Dulkadır) boyuydu. Safevi devrinde İran’daki siyasi hadiselerin içinde bazı Eymir beylerinin faaliyetleri izlenebilmektedir (Sümer 1999a: 340-341). Zulkadr boyu ise Safevi Devleti’nin kuruluşunda birinci derecede rol oynamış bir teşekkül olup bu boydan gelen Dede Abdal Bey, Şah İsmail’in babası Şeyh Haydar’ın en yakın müritlerinden olup onun ölümünden sonra Şah İsmail’in en önemli destekçilerinden olmuş ve devletin kuruluşunu müteakip korucu başlık görevine getirilmiştir (Sümer 1995: 48). Zulkadr boyunun Safevi Devleti içinde bu devletin yıkılışına kadar önemli bir Türkmen teşekkülü olduğu görülmektedir. Dikkate değer biçimde Kazan’ın yönettiği İç Oğuz’un seksen bin erden oluştuğu ifadesiyle Safevi kaynaklarında Zulkadr boyunun seksen bin evden meydana geldiği bilgisi (Sümer 1995: 48) benzeşmektedir. Açıkçası kalıp (formel) ifadelerde de görülen bu rakamı anlatıcının her evden en az bir er çıkar mantığı içinde kullandığı düşünülebilir. Kazan’ın konumlandığı coğrafya Savalan dağı ile Sarıkamış arasındaki tarihi Azerbaycan bölgesidir ki bu topraklar, aşağı yukarı Safevi Devleti’nin kurulduğu coğrafyaya tekabül eder. Yine Zulkadr teşekkülünün Şah Abbas devrine kadar Fars bölgesinde yaşadıkları biliniyorsa da bu dönemde dağılmışlar, Eymir oymağı da Karabağ’a göç etmiştir. Bu veri de T’nin Azerbaycan bölgesine işaretiyle uyum içindedir (Sarı 2019: 92). Yukarıda verilen bilgiler ışığında T’nin Azerbaycan’da oluşum veya uyarlanma süreci içinde Kazan, Zülkadir ulusu içindeki Eymir boyuyla doğrudan ilişkili biçimde tasvir edilmiştir. Bunun pek çok sebebi olabilir. Eymir boyunun kalabalık ve güçlü konumu bu duruma yol açabileceği gibi, bu boydan gelen bir anlatıcının destana böyle bir ekleme yapması da mümkündür. Sebep ne olursa olsun en azından bu yazma bağlamında geleneğin Kazan’ı Salur boyuyla beraber Eymir’le ve coğrafi bakımdan da Azerbaycan’la ilişkilendirdiği açıktır. T’de ayrıca Kazan’ın padişahın vekili olduğu belirtilmektedir. Oysa D ile V’de sadece Bayındır Han’ın damadı olduğu söylenmektedir. Burada kahramanın “padişahın vekil olma” durumuna ve “İslam’ın kuvveti” olduğuna yapılan vurgu, Kazan’ın mevcut düzendeki aslı konumunu göstermesi bakımından önemlidir.

Bu kısımda ele almak istediğim son bilgi, Kazan’ın kuşatma savaşlarında çekingen davranan yiğitlere karşı tahammül göstermemesi meselesine dair olmalıdır. Bu ifade, D ve V’de Yegenek ile dayısı Emen arasında geçen bir konuşmada geçen aşağıdaki cümlelerle birlikte değerlendirildiğinde Türkmen zihniyetinin bir noktasına işaret ediyor gibidir:

Dresden	Vatikan	Türkistan
Adı bellü beglerle sen yortmadun , Beş akçalı ulufeciler yoldaş etdün , Anuniçün ol kalayı sen alımadın (106a/3-4)	Adı bellü yiğitleri sen yöritmedün . Beş akçalık ulfacıla yoldaş oldun , Anuniçün ol kalayı alımadun (102a/5-6)	Dayansa berk kalalara önce degen degdüğü igidlere hürmet eden, degmeyen kavatlara kan utdurub ceza veren (11b-12a/14-2)

D ile V’de Yegenek, dayısını açıkça “ulufeci”lerle yani kapıkulu askerleriyle kaleyi kuşattığı için eleştirmekte, başarısızlığın sebebini buna yormaktadır. T’deki ifade ile D ve V’deki cümlelerin benzer bir bakış açısını paylaştığını düşünüyorum. Bilindiği gibi

Safevi Devleti, Türkmen aşiretlerine dayanarak kurulmuş, temelde süvari ordusuna dayanan bir askeri sisteme sahipti. Bu sistem, ateşli silahlar kullanan Osmanlı ordusu karşısında Çaldıran meydan savaşında başarı gösteremediği (Lockhardt 2016: 177-178) gibi kuşatma savaşlarında yeterince etkili olamıyordu (Matthee 1996: 406-407; Külbilge 2010: 252, 337-338). Kuşatma savaşlarında kullanılan topun Safevi ordusunda kullanılması için I. Abbas devrini beklemek gerekecektir (Lockhart 2016: 179, 182). Ordu içindeki destancılar, ozanlar tarafından anlatılan bu destanların ordulara moral ve cesaret vermek gibi çok önemli bir işlevi olduğu öteden beri bilinmektedir (Köprülü 1989: 162-163). Bu metinlerde geçmişteki kahramanların yiğitçe tavırları anılarak, kale kuşatmalarına karşı bıkkınlık gösteren askerlere bir mesaj verilmek istenmiş olabilir.

1.1.2. Kişisel Özellikler

a. Çakmur (masmavi) gözlere sahiptir, b. Perçemli konur at sahibidir, c. Çelik gibi serttir, ç. Sadası güre ve hasmını kapandır.

Yukarıda verilen bilgilerden özellikle mavi gözlü oluşu dikkate değer bir ayrıntıdır. Böylece Kazan'ın daha önce bilinmeyen bir fizikî özelliği⁵ ortaya çıkıyor. Ayrıca konur atının “perçemli” oluşu da ilk kez bu metinde karşımıza çıkmaktadır. Son iki maddedeki özellikler benzetmeler yoluyla verilmiştir. Kazan'ın sertliği, silahların en sert kısımlarının kahramana izafe edilmesiyle ifade edilmektedir ki D ile V'de böyle bir benzetme bulunmamaktadır. Son bilgi ise kaplan, arslan ve kurt gibi yırtıcı hayvanların yavrularından örneklenmiştir. Bu noktada D ve V'de doğrudan “kaplan, arslan” olarak nitelenen Kazan'ın T'de bu hayvanların yavrusu (eniği) üzerinden sıfatlanmış olması dikkati çekmektedir. Bu sıfatlanmalara bütünüyle bakıldığında Kazan'ın hüner⁶ (marifet, cesaret) noktasından nitelemesinin yapıldığı görülmektedir.

1.2. Kara Budak

T'de Kara Budak hem üç epitle temsiliyle hem de “Salur Kazan'ın Yedi Başlı Ejderhayı Öldürdüğü Boy”daki rolüyle dikkate değer biçimde diğer kahramanlar arasından sıyrılmıştır. Bu duruma denk şekilde T'deki epitetlerinin D ile V'ye kıyasla çok zengin bir kurgusu vardır:

Dresden	Vatikan	Türkistan
Hamidilen Mardin kalesin depüp yıkan, <i>Demür yaylı Kı[p]cak Melike kan kUSDURAN,</i> Gelüben Kazanun kızın erligile alan, Oguzun ak sakallu kocaları görede Ol yigidi tahsinleyen, Al mahmudi şalvarlı, Atı bahri hotazlı	Hamid ilen Mardin kalasın yıkan, <i>Kapçak Melike kan kUSDURAN,</i> Kara Göne oğlu Kara Budak (90a/7-8)	kılıc çalan, yerler açan, başlar kesen, Halebi alan, Şamı alan, altun taht-ı Mısırda sultan olan, Şam atlı, Şam bidevli, ig yaylı, hadeng ohlı, <i>çapa girse çalumlı, çal kara kuş</i> kıynaklı, kara bürgüt sıfatlı, yatmaz uymaz devletli, serhadlertün yamacı, kalaların kilidi, düşmenlertün korkusu, borclularun harcluğu, yalanaclarun gecigesi, mescidlertün çırığı,

⁵ Kazan'ın fizikî özellikleri için bak. (Duymaz 1997: 44-45).

⁶ Hünerin Dede Korkut destanlarındaki anlamları için bak. (Duymaz 2020: 277-282).

Kara Göne oğlu Kara Budak (32a/5-11)		gariblerin arhası, ada basa yeriende heybetinden yer omrulan, ganimine heybet ilen bahanda yürek yaran, ayagın üzengüye basanda dokuz tümen Gürcistana ürkü salan, ulaldukca ammısı Gazan, atası Kara Göneye ümid olan, böyüldukca düşmenün ödin yaran, karıdukca <i>ganime kan kUSDURAN</i>, kalın Oguzun yügürüğü, Oguz içinde yek-kalem eşik akası başı Kara Budak (2a-2b/5-2)
Kara Göne oğlu Budak (55b/10)	Kara Göne oğlu Delü Budak (79a/4-5)	Halebi alan, Şamı alan, altun taht-ı Mısırdı sultan olan, Şam atlı, Şam bidevli, ig yaylı, hadeng oklı, çaya girse çalumlı, çal kara kuş kıynaklı, kara bürgüt sıfatlı, yatmaz uymaz devletli, serhadlerin yamacı, kalaların kilidi, elçilerin cevabı, çöl yerlerin hisarı, yalanaclar keynegi, borçlıların harclugi, ada basa yeriende heybetinden yer omrulan, ganimine heybet ilen bahanda yürek yaran, ayagını üzengüye basanda tokuz tümen Gürcis[t]ana ürki salan, ululandukca ammı Gazanıla atası Kara Göneye ümid olan, böyüldukca düşmeninün ödin yaran, karıdukca <i>ganimine kan kUSDURAN</i>, kalın Oguz yügürüğü, yek-kalem eşik akası başı, Kara Budag (12b-13a/10-7)
	Hamidilen Mardin kalesin tepüp yıkan, <i>Demür yaylı Kapçak Melike kan kUSDURAN</i>, Oguzun ak sakallı kocaları görende Ol yigidi tahsinleyen, Al mahmudi şalvarlı, Atı bahri hotazlı Kara Göne oğlu Kara Budak (98b-99a/11-1)	Ada basa yeriende heybetinden yer omrulan, ganimine kıya bahanda yürek yaran, ac aslanun bağır öpkessin kara sac içinde kavurup yeyen, çaya girse çalımlı, çal kara kuş erdemli, alıcı kuşun yügürüğü, Türkistanun direği, Haleb hanı ig yaylı, hadeng oklı, Kara Göne yavrısı, Kara Budag (25a-25b/10-1)

Burada makaleyi yazma amacım doğrultusunda ilk vurgulamak istediğim nokta, bu uzun epitetlerde D ile V ile T arasındaki ortak kelimelerin “**kan kUSDURAN**, **Kazan**, **Kara Göne**” olmasıdır. Kara Budak, D ve V’de “Kıpçak Melik”e; T’de “ganimine” (düşmanına)

kan kusturmaktadır. Yine onun Kazan'ın yeğeni, Kara Göne'nin oğlu olduğu vurgusu epitetlerde düzenli olarak görülen ortak öğelerdir. Ayrıca yukarıda işaret ettiğim üzere, D ile V'de Kazan ve Bayındır Han'ın sıfatlamalarında görülen ve bu şekilde yönetimin en üst kademesine aitmiş gibi duran "Türkistanun direği" ifadesinin Kara Budak için kullanılması, T'de Kara Budak'a biçilen değerle doğru orantılıdır. T'de Salur Kazan'ın ejderha derilerini giymiş hâlde Oğuz iline dönüşü bir heyecan ve korku oluşturmuştur. Bu durumda Kara Budak, Bayındır Han'a Kazan'ı karşılamak için kendisini göndermesini ister. Kara Budak, Kazan'ın karşısında fütursuzca durarak gerçeği öğrenir (30b/1-10). Böylece Kara Budak, destanın mantığı içinde Kazan'a uygun bir hasım olarak konumlandırılmaktadır. Yine D ile V'de Yegenek'in epitetleri arasında görülen "Çaya baksa çalımlı çal kara kuş erdemli" nitelemesinin (Pehlivan 2015: 228) T'de "Çapa/çaya girse çalımlı, çal kara kuş kıynaklı/erdemli" olarak Kara Budak'ın epitetleri arasında yer aldığı görülmektedir.

1.2.1. Boy-Aşiret İlişkileri ve Siyasi-Coğrafi Göndermeler

Kara Budak'ın epitetleri bu bakımlardan yeni ve zengin malzeme içermektedir. Sıfatlamalarına göre Kara Budak, Haleb, Şam gibi şehirleri alıp Mısır'da tahta çıkmış bir hükümdardır. "Şam atlı, Şam bidevli" olması da bu bilgileri pekiştirmektedir. Oysa tarihte Kara Budak isimli bir Oğuz hükümdarının bu bölgelerde hâkim olmadığı açıktır. Bu noktada destanın kendi gerçekliğiyle tarihî gerçekliğin uyuşmadığını bir kez hatırlatmak gerekir. Dolayısıyla bu tip bilgiler olsa olsa destanın oluşum ve uyarlanma coğrafyası ve kültürel muhiti için bazı bilgiler sağlamak bakımından önemlidir. Bu noktada Dede Korkut destanlarının oluşum ve adapte edildiği coğrafyalarla ilgili tartışmalarda genellikle göz ardı edilen Suriye bölgesine dikkat çekmek istiyorum. Anadolu'nun bazı bölgelerinden daha eski bir tarihte fethedilen ve Türkmen yerleşimine sahne olan bu coğrafya, tüm Dede Korkut yazmalarında efsanevi-tarihî biçimde hatırlanıp hatırlatılan bir bölgedir. Yine bu bağlamda "eşik ağası başı" unvanını da bir gerçeklik değil, destanın uyarlandığı döneme dair bir ipucu olarak değerlendirmek icap eder. Eşik ağası, Akkoyunlulardan Kaçarlar devrine kadar İran'daki Türk devletlerinde görülen bir saray unvanıdır (Uzunçarşılı 1988: 275, 287). Mabeyinci olarak hizmet veren bu kişi, Akkoyunlu sultanlarına bağlı göçer Türkmenler arasından seçilir ve hükümdarın hassa (nöker) ordusunu oluştururdu (Woods 1993: 20). Eşik ağası başı Kara Budak'ın Salur Kazan'ın Yedi Başlı Ejderhayı Öldürmesi Destanı'nda Bayındır Han'ın yanı başında olup Kazan'ı karşılamaya kendisinin gönderilmesini istemesiyle (30b/1-3), bu görevlinin kaynaklarda belirtilen vazifesi uyum içindedir. Aynı şekilde epitetlerde geçen "elçilerin cevabı" ifadesi de mabeynicilik göreviyle ilişkili bir nitelemedir. Ayrıca "Kalın Oğuz'un yürüğü (atik olanı), Oğuz içinde yek-kalem (eşsiz, benzersiz)" sıfatları da onun Oğuz yönetici grubu içindeki aslî konumunu göstermektedir.

1.2.2. Kişisel Özellikler

Kara Budak'ın kişisel özelliklerini gösteren ifadeler iki noktadan değerlendirilebilir. Bunlardan ilki hünerle (marifet, cesaret) ilgili olan "kılıç çalan, yerler açan, başlar kesen, ig (sert ig ağacından) yaylı, hadeng (sert hadeng ağacından) oklu, çapa (at koşursa, akına gitse) girse çalımlı, çal kara kuş (şahin) kıynaklı (pençeli), kara bürgüt (kara kartal) sıfatlı, yatmaz uymaz (uyumaz) devletli, serhadlerin (sınırların) yamacı (koruyucusu), kalelerin

kilidi, çöl yerlerin (korunaksız yerlerin) hisarı, elçilerin cevabı, düşmanların korkusu, büyüdükçe düşmanın ödünü yaran, ada basa (sert sert) yürüyende haybetinden yer omrulan (göçen), ganimine (rakibine) heybet ile bakanda yürek yaran” ifadeleridir. Bunların bazılarının, Kazan’daki gibi, hayvanlarla ilgili benzetmeler olduğu görülmektedir.

İkinci grup ise erdemle (fazilet, cömertlik)⁷ ilgili olan “borçluların harçlığı, yalanacların (çıplakların) gecigesi (giysisi), meşicilerin çırağı (kandili, ışığı), gariplerin arkası” ifadeleridir. Görüldüğü üzere Kara Budak, Dede Korkut destanlarında alp olmanın şartı olan iki nitelikle (hüner ve erdem) sıfatlanmaktadır.

1.3. Bayındır

D ile V’de en üst otorite olarak görünen Bayındır, T’de de bu konumdadır. Yine D ve V ile benzer şekilde, bu kahramanın T’de çok epiteti olmayıp sadece bir epitle temsil edildiği görülmektedir:

Dresden	Vatikan	Türkistan
Hanlar hanı Han Bayındır (7a/4)	Hanlar hanı Han Bayındır (60b/2)	günlük yerde görünende al ordulu ölen yerden ölen yere tikilende <i>bar-gah evli</i> , atlas-ilen yapılanda <i>gen saybanlı</i> , aşrı aşrı çekilende bol tanablı, yeri getir deyende ötkün sözlü, hay demedin baş getirir yüz celladlı, çaluk atlar yavaşıdır mirahurlı, çalhananda yag tökülür , şileninde bol nimetli , Kadir Ta[n]rı gölgesi, seksen min İç Oguzun, toksan min Daş Oguzun padişahı, Bayındır padişah (11b/7-14)
Ag alınlı Bayındır Hanun (121b/3-4; 124a/13; 124b/8-9; 126b/11; 128b/1)	Bu destan V’de yoktur.	
Alan sabah sapa yerde dikilende <i>ag ban evli</i> Atlasıla yapılanda <i>gök sayvanlı</i> , Tavla tavla çekilende şehbaz atlı, Çağıruban dād verende yol çavuşlı, Yag tökilende bol nimetli , Kalmış yigit arhası, Beze miskin umudu, Türkistanun direği, Tülü kuşun yavrısı, Amit suyunun arslanı, Karacugun kaplanı, Devletlü Han, (104a-b/12-4)	Alan sabah sapa yerde dikilende <i>ag ban evli</i> Atlasıla yapılanda <i>gök sayvanlı</i> , Tavla tavla çekilende şehbaz atlı, Çağıruban dād verende yol çavuşlı, Sofrasında bol nimetli Kalmış yigit arkası, Beze miskin ümidi, Tülü kuşun yavrısı, Türkistanun direği, Amit suyunun arslanı, (101b/3-6)	

Bu sıfatlamalarda ortak kelimeler “**evli**, **saybanlı**, **yag tökülür**, **bol nimetli**” olup yine benzer kelime sayısı çok düşüktür.

1.3.1. Boy-Aşiret İlişkileri ve Siyasi-Coğrafi Göndermeler

T’de bu grupta yer alan en önemli epitet, “Kadir Ta[n]rı gölgesi, seksen min İç Oguzun, toksan min Daş Oguzun padişahı”dır. Burada Bayındır’ın iktidarını Allah’tan almış, İç-Dış Oguzların mutlak hükümdarı olduğu vurgulanır. D ile V’de bu husus, “Hanlar hanı” kalıbıyla daha mütevazı biçimde verilmiştir. Bu mutlak güce bağlı olarak “ötkün (etkili, kesin) sözlü, hay demedin (anında) baş getirir yüz celladlı” olarak nitelenir. Yine onun çok zengin olması da iktidar sahibi oluşunu destekler biçimde kurgulanmıştır.

⁷ Erdem kelimesinin Dede Korkut destanlarındaki anlamları için bak. (Duyamaz 2020: 285-288).

1.3.2. Kişisel Özellikler

T’de aslında Bayındır’ın kişisel özellikleri, yukarıda değindiğim mukteditliğinin bir göstergesi olarak sıralanır. Burada Bayındır’ın kişisel özellikleri önemli değildir. Asıl olan onun gücünün belirtilmesidir. Bu sebeple “Uçsuz bucaksız ordulu (çadır kentli), atlastan yapılmış bol tanablı (çok geniş) çadırlı, en yavaşı Oğuzların en hızlı atı olan atlara sahip oluşu, şileninin (ziyafetinin) nimetlerle dolu” oluşu, onun kendi özelliklerinden çok, bulunduğu konumun yüceliğinin bir yansımasıdır. Elbette bu zenginlik, ancak onun yeterli bir han olmasıyla mümkün olduğundan, bir bakıma onun yetenekleri de vurgulanmış olur.

1.4. Deli Dünder

Dış Oğuz beylerinden biri olan Deli Dünder’ın hem D ve V’de hem de T’deki iki epiteti dikkate değer bilgiler barındırmaktadır:

Dresden	Vatikan	Türkistan
Demür Kapu Dervendindeki Demür kapuyı depiş alan , Altmış dutam ala gönderinün uçnda er böğürden Kıyan Selcük oğlu Delü Dunda [r] (32a/1-4)	Demür kapu Derbendin tepü yikan, Altmış dutam gönderinden er böğürden , Kazan gibi pehlevanı üç kez atından yikan, Kıyan Selcük oğlu Delü Dunder (90a/5-7)	Hınalınun gediginden dünle köçen, kızılca kend Tebrizde at nalladan, Aras-ılan Kür Suyını tilib geçen, geçdüğünde Müskir-ilen Kubaya talan salan Şırvan-ilen Şamahımı ölkelenen, Min Kışlakun içine ürktü salan, Lezgıyilen Dağıstana tufan salan, Demür Kapu Derbendi tepüb alan , tepdüğünde ganiminden kayıtmayan, yarma kabak cıdasının uçnda er böğürden , Kımuk-ılan Kaytakun ödin yaran, Şah Dağınun üstünde sayban geren, Samur Çayun üstünde içki kuran, Kara Sudan, Kubadan kış günleri yanıl alma el üstünde meze gelen, Tabarsaran sultanı, kalın Bayat akası, divan begi, Gıyan Oğlu Delü Dünder (12a-12b/12-9)
Demür Kapu Derven [din]deki Demür kapuyı kapup alan , Altmış tutam ala gönderinün uçnda er böğürden , Kazan gibi pehlevanı bir savaşda üç kerre atdan yikan, Kıyan Selcük oğlu Delü Dunder (77a/3-7)	Demürkapu Dervendin tepüb yikan, Altmış dutam ala gönderinün uçnda er böğürden , Kıyan Selcük oğlu Delü Dunder (98b/9-11)	Demürkapu Derbendinde sultan olup kargu sünü uçnda er böğürden , Garime yetdüğünde ‘Kimsin?’ deyü sormayan, Kıyan Selcük oğlu Delü Dunder (104b/7-9)
Demür Dervendinde beg olan, kargu sünü uçnda er böğürden , Garime yetdüğünde ‘Kimsin?’ deyü sormayan, Kıyan Selcük oğlu Delü Dunder (104b/7-9)	Demürkapu Derbendinde sultan olup kargu sünü uçnda er böğürden , Garime yetdüğünde ‘Kimsin?’ deyü sormayan Kıyan Selcük oğlu Delü Dunder (101a/9-10)	kızılca Tebrizden tökülüp köçen, Aras-ılan Kür Suyını dilib geçen, Demür Kapu Derbendi tepüb alan , tepdüğünde cıdası uçnda er böğürden , Kımukılan Kaytakun ödin yaran, Şah Dağı üstünde sayban geren, Samur Suyı üstünde içki kuran, Kabaldan kış gününde el üstünde anun içtin yanıl alma meze gelen, Panbukçunun on dört kendinden harac alan, Min Kışlaka talan salan, Tabarsaran sultanı, igirmi dört min igdün akası Gıyan oğlu Delü Dünder (25b-26a/8-2)

Bu sıfatlamalardaki “**Demir Kapu Derbendi tepüb alan, ucında er böğürden, Gıyan oğlu**” ifadeleri D ve V ile ortaktır. Hemen görüleceği üzere tüm yazmalar Deli Dündar’ı şu veya bu şekilde Derbent bölgesi ve Demir Kapı ile ilişkilendirmekte, bu Oğuz alpnın o bölgede faaliyet gösterdiği hususunda ağız birliği yapmaktadırlar. Aynı şekilde “gönder/sünü/cida ucunda erleri bağırtdığı” da sürekli geçmektedir. Bilindiği gibi Dede Korkut destanlarında bazı Oğuz alpları belli silahları kullanmaktaki marifetleriyle tasvir edilmektedirler. Örneğin Karacuk Çoban sapanıyla, Basat ise yay ve oklarıyla anılmaktadır (Pehlivan 2015: 229-230). Epitetlerde Deli Dündar’ın mızrağına yapılan bu ısrarlı vurgu ve D ile V’deki Yegenek destanında Deli Dündar’ın Arşun Direk Tekür’ü “*altmış tutam sur cıdasın koltuk kısıp ‘Ol kâfiri karşısısdan süsem’ dedi. Süsimesi. Kâfir tekür karmalayup darb etdi, sünisin çekdi elinden aldı.*” (D, 106b/ 1-4) şeklinde anlatılan çabası, bu kahramanın uzun süvari mızrağını kullanmaktaki ustalığına işaret eder gibidir.

1.4.1. Boy-Aşiret İlişkileri ve Siyasi-Coğrafi Göndermeler

a. Bayat boyunun ağasıdır ve bu boy, 24 bin alpa sahiptir, b. Divan beyidir, c. Hınalı Gediğinden göçüp Tebriz’e uğradıktan sonra Kür-Aras nehrini geçip Müstür ve Kuba’yu talan edip Şirvan ve Şamahı’ya yerleşen, Demir Kapı Derbendi’ni fethedip Lezgi, Dağıstan, Minkışlak, Kumuk ve Kaytaklar üzerine sefer açıp onları yenen Şah Dağı’nda oba, Samur suyunda içki meclisi kuran ve Kabal’dan mezelik elma getiren, Panbukçu bölgesinin 14 kentini haraca bağlayan, Tabarsaran Sultanıdır.

Açıka görüldüğü üzere T, Deli Dündar hakkında D ile V’den çok daha ayrıntılı bilgiler vermekte, hatta onun soyunu “Bayat” boyuna dayandırarak, Dede Korkut destanlarında Dış Oğuz’un başı olarak gösterilen dedesi Aruz’un da bu boydan olduğunu öğrenmemizi sağlamaktadır. Esasen Oğuzların en önemli boylarından ve Bozok koluna bağlı olan Bayatlar, Horasan’dan Anadolu ve Suriye’ye kadar yayılmış, güçlü ve siyaseten aktif bir topluluktur (Sümer 1999a: 241-254). Dede Korkut destanlarında Dış Oğuz’u yöneten bey sülalesinin bu boydan çıkması çok da şaşırtıcı değilse de T’nin başka bir Oğuznâme koluna ait olduğu ve verdiği bilgilerin Anadolu-Suriye kolunda oluşan destanlar için ne kadar geçerli olacağı gerçeği akıldan çıkarılmamalıdır. Ancak bu durumdan azade olarak her üç yazmanın da Deli Dündar’ın Azerbaycan’ın kuzey-kuzeydoğu bölgesinde konuştuğu açıktır. Tüm yer adları bunun açık bir delilidir. Dış Oğuz’un yöneticisi olması münasebetiyle Dündar, aynı zamanda Bayındır Han’ın divan beyidir, dolayısıyla ana yönetici elitin bir üyesidir.

1.4.2. Kişisel Özellikler

Daha çok Deli Dündar’ın yaptığı akınlara odaklanan epitede onun kişilik özellikleri ancak bu bilgiler bağlamında verilmektedir. Onun düşmanlarına korku saldığı açıka belirtilmekte, ayrıca Samur suyu üstünde kurduğu içki meclisine Kabal’dan elma getirecek kadar ihtişamlı ve keyfine düşkün bir kişi olduğu ima edilmektedir.

1.5. Yegenek

D ile V’de kendine ait bir destanı bulunan Yegenek, T’de soylamalar dışında kendine yer bulamamış olup T’de tek epitle anılmıştır. Ancak yine de verdiği yeni bilgiler bakımından bu epitet, ilgi çekicidir:

Dresden	Vatikan	Türkistan
Konur atlı Kazana keşiş deyen Beg Yegenek (20b/11-12)	-	yeddi yolun üstünde yatub uyan, ala baydak cıdasına at baglayan, sallar başı altına kalhan alan, gabırkası altına daş döşeyen, on altı cangı begi darbına kayım duran, heresini bir darbılan yekke yekke atdan salan , tanımayub dayısı Gazanı keşiş deyüb agzın sögen, Kara Budagılan darbi beraber gelen, yegden enmiş, yegden dogmuş, kılıcıyla adını yeg söletmiş padişahun mir-gazabı, Begdillinin böyüğü, yegler başı Yegenek (13a-13b/7-1)
Çaya [baksa] çalımlu, Çal kara kuş erdemli, Kur kurama kuşaklu, Kulagı altun kübeli, Kalın Oguz beglerini <i>bir bir</i> atından yıkan Kazılık Koca oğlu Beg Yegenek (32b/8-10)	Çalımlu, Çal kara kuş erdemli, Kulagı altun küpeli, Kazılık Koca oğlu Yegenek (90a- b/13-1)	
Çaya baksa çalımlu, [Çal] kara kuş erdemli, Kur kurma kuşaklı, Kulagı altun küpeli, Kalın Oguz beglerini <i>bir bir</i> atdan <i>yıkan</i> , Kazılık Koca oğlu Yegenek (77b/3-6)	Çal kara kuş erdemli, Kur kurma kuşaklu, Kulagı altun küpeli, Kalın Oguz ümidi, Kazılık Koca oğlu Yegenek (99a/6-7)	

Bu epitetteki iki ortak ifade “**atdan, Gazanı keşiş deyüb**”tür. Ancak aslında D ile V’deki “Kalın Oguz beglerini *bir bir atdan yıkan*” cümlesiyle “on altı cangı begi darbına kayım duran, heresini bir darbılan yekke yekke **atdan salan**” cümlesinin aynı anlatıya gönderme yaptığı bellidir. Elimizde olmayan bu destanda Yegenek, Oğuz beyleriyle giriştiği bir mücadele esnasında onları tek tek atından yıkmakta, ayrıca T’ye göre “tanımayub dayısı Kazan’a keşiş deyüb ağzın sög”mektedir. Sadece D’de olan Yegenek’in Kazan’a keşiş dediği epitetin devamı yoktur. Dolayısıyla D ve V’den yola çıkarak bu iki hadisenin aynı vaka içinde geçtiğini bilmek daha önce mümkün değildi. Oysa T’deki epitet, Kazan’a keşiş demesiyle Oğuz beylerini atlarından yıkmasının aynı hadise sırasında meydana geldiğini gösteriyor. Burada görüldüğü üzere T, günümüzde elimizde olmayan bu destanın ayrıntıları hakkında bazı ek açıklamalara yer vermiştir. Ancak bu açıklamalar ne kadar D ile V’yi bağlar niteliktedir? Bu sorunun cevabı aşağıda verilmeye çalışılacaktır. Öte yandan D ile V’de Yegenek’in sıfatlamasında yer alan “çaya baksa çalımlu çal kara kuş erdemli” ifadesi; T’de, yukarıda belirtildiği üzere, Kara Budak için kullanılmaktadır.

1.5.1. Boy-Aşiret İlişkileri ve Siyasi-Coğrafi Göndermeler

a. Beğdili’nin büyüğüdür, b. Tanıyamadığı dayısı Kazan’a keşiş deyip ağzına sövmüştür, c. Bayındır Han’ın mir-gazabıdır.

Yegenek’in mensup olduğu boy hakkında D ile V’de kesin bir bilgi yoktur. Ancak Sümer (1999: 386) ve Pehlivan (2015: 127-128) onun İç Oğuz’a mensup olduğunu tahmin etmişlerdir. Oysa T’deki bilgi Yegenek’i Beğdili boyuna, yani Dış Oğuz’a bağlamaktadır. Yine T’deki çok ilginç bir bilgi de Kazan’ın Yegenek’in dayısı olmasıdır. Bu iki nokta, D ile V’deki Kazılık Koca Oğlu Yegenek Destanı’yla T’deki epitet arasında telifi güç bir takım tutarsızlıklar oluşturmaktadır. Öncelikle eğer Kazan, Yegenek’in dayısıysa Yegenek’in babası Kazılık Koca’nın Kazan ve Kara Göne’nin kız kardeşiyle evli olması gerekir, üstelik D ile V’de Yegenek’in dayısı olduğunu gördüğümüz Emen’i de bunların üçüncü erkek kardeşi olarak kabul etmek zorunda kalırız. Eğer böyleyse, D ile V’deki

Yegenek destanındaki birkaç noktayı açıklamakta zorlanırsınız. Öncelikle Yegenek'in babasının esir düştüğünü öğrendiği kişi Kara Budak'tır. Bu gerçeği Kara Budak, bir tartışma sırasında Yegenek'e kaba bir şekilde söylemiştir. T'deki mantığa göre Kara Budak, Yegenek'in dayıoğludur. O halde Yegenek'in dayısı Emen, kardeşini kurtarmak için Düzmürd kalesine altı sefer yapıp başarısız olduğu sırada diğer kardeşleri Kazan ve Kara Göne ne yapıyordu? Kara Budak, hem kendi babasını (Kara Göne) hem de amcasını (Kazan) töhmet altında bırakacak bir sözü niçin söylesin? İkinci olarak ne Yegenek destanında ne de *Dede Korkut Kitabı*'nın herhangi bir yerinde Yegenek ile Kazan arasında herhangi bir akrabalık ilişkisinden bahis vardır. Kazan'la akrabalık ilişkisi olan beyleri açıkça zikreden D ile V'nin Yegenek gibi önemli bir kahramanı Kazan'ın soyuyla ilişkilendiren bu bilgiyi atlayacağını düşünmek zordur. Aynı durum, Emen'in Kazan'ın kardeşi olması için de vakidir. Sonuç olarak farklı anlatma kollarından gelen bu tür metinlerde bazen birbiriyle telifi imkânsız bilgilerin olması çok normaldir. Bence T, Yegenek'i Beğdili'ne mensup kılmakla, İran'da Safevi Devleti'ni kuran en kalabalık teşekküllerden olan ve sonrasında bu devlet içinde önemli bir siyasi konuma sahip bulunan Şamlu Türkmen teşekkülü içinde ehemmiyetli pozisyonu olan Beğdili boyunu (Sümer 1999a: 310-312) Oğuznâme geleneğine bağlamaktadır.

Bu noktada T, sadece D'de görülen "Kazan'ı atından yıkan" ifadesine "tanımayıp" kelimesini ekleyerek bugün elde olmayan bir anlatıyla ilgili bilgimizi az da olsa genişletmektedir. Şu durumda, bugün elimizde olmayan Yegenek'le ilgili en az bir destanın daha var olduğu söylenebilir.

Son olarak Yegenek'in Bayındır Han'ın mir-gazabı (celladı) olduğu bilgisine gelirse, bunun adı geçen hanın düşmanlarını yok etmesi sebebiyle verilmiş mecazi bir unvan mı yoksa onun gerçekten cellatlığını yapmış olmasından dolayı mı verildiği hususu belirsizdir. Ben, bu ifadenin mecazi olduğunu düşünüyorum; çünkü cellatlık gibi çok düşük itibarlı bir görevin bir Oğuz asilzadesi tarafından yerine getirildiğini düşünmek mümkün değildir.

1.5.2. Kişisel Özellikler

Epitette "Kara Budak ile darbu bir beraber gelen" ifadesi, D ve V'de Yegenek destanında Yegenek ile Kara Budak'ın atışmasına telmihen söylenmiş gibidir. Öyle olmasa bile T'nin bu iki Oğuz yiğidini aynı kuvvette gösterdiği açıktır. Böylece T, kendi mantığı içinde, İç Oğuz'dan bir yiğit ile (Kara Budak), Dış Oğuz'dan bir yiğidi (Yegenek) aynı kefedeki değerlendirmiştir. "Yegden inmiş, yegden doğmuş, kılıcıyla adını yeg söylemiş" ifadeleri de kahramanın adının kök kelimesini oluşturan "yeg" ile ses ve anlam ilişkisi içinde kurgulanmıştır. Böylece onun akranları içindeki "yeg"liği vurgulanmıştır.⁸

⁸ D ile V neşirlerinde hep düzeltilerek "beg Yegenek" olarak okunan ifadenin "yeg Yegenek" olması gerektiğiyle ilgili olarak bk. (Özçelik 2020b: 15-16). Bu örnek bile sözel geleneğin ürünü olan D ile V'nin neşrinde onarım yaparken önceliği metnin imlasına vermek gerektiğini, nâşirlerin metnin aslındaki kelimeleri önce bağlamı içinde anlamaya çalışmalarını ihtar etmektedir.

1.6. Emen

Emen, Dede Korkut destanlarında iki ayrı kişi midir, yoksa Bügdüz Emen diye bilinen tek bir kahramanın adı mıdır, belli değildir. T’de tek epiteti mevcuttur:

Dresden	Vatikan	Türkistan
Va[r]uban peygamberün yüzini gören, Gelübeni Oguzda sahabesi olan, Acığı tutanda bıyıklarından kan çıkan, Bıyığı Kanlı Bügdüz Emen (33a/4-5)	Peygamberün yüzün gören, Oguzda gelüp ashab olan, Acığı tutanda bıyıklarından kan daman, Bıyığı kanlı Emen (90b/4-5)	Mekkede Peygamberün yüzün gören, hacı olub Mekke kufına eli geçen, gelübeni Oguzun içinde sahabe olan, bıyıklarını yeddi yerde çalub düğen, kaldukını tavulgası arasından kayı sancı, hayıranda bıyıklarının dibinden bugda daneli kan daşlanan, kara yerün evreni, Kürd böyüğü, Böre dostun akası, Ucan Hanun yavrısı, ölümünü saymayan Emen (13b/3-9)
Bin Bügdüz başları Emen (77b/10)	Oguz arkası Emen (99a/11-12)	

T ile D ve V arasında en fazla benzerlik bulunan epitetler bu kahramana aittir: **“Peygamberün yüzün gören, Oguzun içinde sahabe olan, bıyıklarının dibinden bugda daneli kan daşlanan”**. Üçüncü ifadedeki farklılıklar sadece kurguyla ilgili olup esasta aynıdır. Ayrıca *“bıyıklarını yeddi yerde çalub düğen”* ifadesi, D ile V’de Kara Göne’nin epitetinde mevcut olan *“Bıyığın ensesinde yedi yerde düğen”* (Pehlivan 2015: 232-233) cümlesiyle benzerdir. Böylece benzer ifadelerin farklı kahramanlar için de kullanılabilceği bir kere daha görülmüş oluyor.

1.6.1. Boy-Aşiret İlişkileri ve Siyasi-Coğrafi Göndermeler

a. Ucan Han’ın oğludur, b. Kürd büyüğüdür, c. Böre/ Büre/ Bora dostun ağasıdır.

İlk iki ifade her ne kadar D ile V’de yoksa da başka kaynaklarda Emen’le ilişkilendirilen bilgilerdir. Bunlardan Ucan Han’ın oğlu olması, *Topkapı Sarayı Oğuznâmesi*’nde Ucan (Gökyay 2000: CLIII) veya Öcen (Tezcan 2020: 39) okunabilecek şekilde geçmektedir. Kürdler ile ilişkisi ise Şeref Han’ın *Şerefnâme* adlı eserinde belirtilmektedir (Ergin 1958: 41). C şikkının kiminle ilişkili olduğu belli değildir. Ancak elbette Bamsı Beyrek’in babası Bay Büre/Bora Bey’i anımsamamak elde değil.

1.6.2. Kişisel Özellikler

a. Bıyığını yedi yerden düğümleyen, kalanını miğferi arasından arkaya bükerek tutturan, b. Kara yerin evreni olan, c. Ölümü önemsemeyen bir kişi olarak tasvir edilmiştir. Bu özellikleriyle iri ve dehşet veren bir yapıya sahip olduğu anlaşılıyor. Bu bilgiler de Hz. Muhammed’in Bügdüz’ü gördüğü sırada yaşadığı şaşkınlık ve ürpermeye dair *Şerefnâme*’deki kayıtlarla örtüşmektedir.

1.7. Kılbaş

Kılbaş, D ile V’de sadece Dış Oğuz’un İç Oğuz’a Âsi Olması Destanı’nda geçer ve herhangi bir sıfatlaması yoktur. T’de de tek kelimelik bir epitet geçmektedir:

Dresden	Vatikan	Türkistan
-	-	Lele Kılbaşı (26a/11)
		Lele Kılbaş (27a/6)
		Lele Kılbaşı (27b/2)
		Lele Kılbaş (29b/2)

T’de “lele” sıfatıyla anılan Kılbaş, Kazan’ın lalasıdır. Selçuklulardaki atabeylik geleneği Karakoyunlu, Akkoyunlu (Sohrabiabad 2018: 16), Osmanlı ve Safevi Devletlerinde “lala” unvanıyla devam ediyordu.

1.8. Afşar

D ile V’de yer almayan bu beyin adına, epiteti olmaksızın, sadece Bayburtlu Osman’ın *Tevârih-i Cedîd-i Mir’ât-ı Cihân* isimli eserinde rastlanmaktadır (Osman 1961: 25). T’deki iki sıfatlamasında anlatılanların bugün elde olmayan bir destanın çekirdeği olduğu anlaşılmaktadır:

Dresden	Vatikan	Türkistan
Yok	Yok	Bayındır Padişahdan Bicen Padişaha elçi geden, Alay Han-ıla Bulay Hanun Belh-ile Buharada başın kesen, Kır Barağın ellerini yetgeç alan, kayıdışda Bicen Padişahun gazabına düşübeni sitem çeken, yetmiş yerde ak endamı üstine fitile koyan, kayıdışda Kaplantunun Gediginde dayısı Konur Alpun boynın uran, kalm oymak böyüğü, marekeler çiçeği, korçı başı Afşar (13b-14a/9-1)
Yok	Yok	Bayındırdan Bicen padişaha elçi varan, vardukında Alay Hanlının Bulay Hanı devre basan, Kıl Barakun başın kesen, kayıdışda Kaplantu Gediginde dayısı Konur Alpun boynın uran, al aygırı Padişah Bayındırdan cüldü kapan, marekeler çiçeği, korçı başı Han Afşar (25b/2-7)

Epitete göre Afşar Bey, Bayındır Han tarafından Bicen Han’a elçi olarak gönderilmiş, Alay Han ile Bulay Han’ı basarak başlarını Belh ve Buhara’da kesmiştir. Kır (Kıl?) Barak’ın topraklarını fethetmiş; ancak Bican Han tarafından cezalandırılıp işkence gördüğü için kanayan beyaz tenli vücudunun yetmiş yerine bez basmıştır. Dönüşünde Kaplantu Gediği’nde dayısı Konur Alp’in boynunu vurmuş, yaptığı hizmetler karşılığında Bayındır Han’dan al aygırı bahşiş olarak almıştır. Sıfatlamada çekirdeği verilen bu destan, yazılı Dede Korkut anlatılarının klasik coğrafyasının çok dışında yer alan Belh ve Buhara’da geçmesiyle diğerlerinden ayrılmaktadır.

1.8.1. Boy-Aşiret İlişkileri ve Siyasi-Coğrafi Göndermeler

Kahramanın adının Afşar olması ve “kalın oymak böyüğü” ifadesi bu beyin Afşar boyundan olduğunu gösterir gibidir. Bilindiği gibi kalın; kalabalık, yüce, güçlü gibi anlamlara gelir. Bu durumda Afşar Bey, böyle bir boyun beyidir ki bu da Avşarlar (Afşarlar) için verilen tarihî bilgilere uymaktadır. Avşarlar, Oğuz boyları içinde her zaman en kalabalık ve güçlü boylardan biri olmuştur (Sümer 1999a: 270-300). Akkoyunlu ve Safevi devrinde İran’da önemli bir güç olagelmış bu boyun “Mansur Beğ Avşarları” olarak anılan büyük bir kütlesi Kuzey Suriye’deki Halep’den İran’daki Huzistan’a oradan da Horasan’a göçmüştür (Sümer 1999a: 293-295). Bu nokta önemlidir. Çünkü bu gruplar nasıl doğudan batıya göç ederken sözlü tarih ve anlatıları vasıtasıyla doğudaki eski yurtları hakkında bilgi ve hatıraları yeni yurtlarına taşıyorlarsa tersi de geçerlidir. Ancak şu da unutulmamalıdır ki bazen özel isimler başka bir boyun hatta düşmanın adından da seçilebilmektedir (Sümer 1999b: 19-20). Bu açıdan bakıldığında kahramanın Afşar adında olması tek başına bu boydan olması için bir delil teşkil etmez.

Sıfatlamadaki “Bicen padişah” ifadesi akla hemen Becene/Peçenek boyunu getiriyor. Oğuzlarla Peçenekler arasındaki mücadele düşünüldüğünde bu da oldukça normaldir. Oysa Akkoyunlularda Biçan (Bican) adlı bir Türkmen oymağı da mevcuttu. Hatta Akkoyunlu Sultan Yakub’un Biçan oğlu Süleyman’ın kızıyla evlendiği, böylece Süleyman’ın Sultan Yakub’un önce lalası sonra da emirü’l-ümerası olduğu görülmektedir (Sohrabiabad 2018: 41). Bu bilgi de gösteriyor ki sıfatlamadaki “Bicen padişah” Peçeneklerle ilişkili olabileceği gibi başka bir Oğuz veya Türk oymağının adı da olabilir.

Epitette Afşar Han’ın lakabı olan korçı başı (kurçı başı) terimi, Safevi Devleti’nde şahın hassa muhafız alayının komutanı için kullanılmaktadır. Bunlar daima Türkmen aşiretlerinden seçilen askerlerden meydana getirilirdi (Haneda 2016: 133, 139). 1534’den 1589’a kadar (1562-1574 arasında korçı başının kimliği hakkında bilgi yoktur) Afşar boyundan gelen beyler korçı başı olmuştur (Haneda 2016: 137, 143). Korçı başları, Şah Abbas devrinde Safevi Devleti’nde en yüksek rütbe olan “Han” unvanına sahipti (Haneda 2016: 144). Bu bilgi de sıfatlamadaki “Han Afşar” ifadesiyle uyumaktadır. Görüldüğü üzere destanda Afşar’ın Korçı başı olarak anılması, 55 yıl boyunca bu makamın Afşar boyuna mensup kişiler tarafından işgal edilmiş olması gerçeğinin halk zihninde yer etmiş olmasıyla açıklanabilir.

1.8.2. Kişisel Özellikler

Epitette Afşar Han’ın kişisel özellikleri yok gibidir. Sadece “marekeler çiçeği” (savaş meydanlarının çiçeği) demek suretiyle onun savaşa düşkünlüğü belirtilmiştir.

2. Tartışma ve Değerlendirme

Yukarıda verilen epitetlerden anlaşıldığı üzere, D ve V ile T arasında ortak kelime sayısı çok azdır:

Salur Kazan	Ulaş oğlu, konur at, Bayındır
Kara Budak	kan kusduran, Kazan, Kara Göne
Bayındır Han	evli, saybanlı, yağ tökülür, bol nimetlü
Deli Dünder	Demir Kapu Derbendi tepüb alan, ucında er böğürden, Gıyan oğlu
Yegenek	atdan, Gazanı keşiş deyüb
Emen	Peygamberün yüzün gören, Oguzun içinde sahabe olan, bıyıgları[...] [...]den [...] kan [...]an

Ayrıca farklı epitetlerde de olsa bazı yapıların aynı olduğu dikkati çekmektedir:

Dresden-Vatikan	Türkistan
Türkistan'ın direği (Bayındır Han, Kazan)	Türkistan'ın direği (Kara Budak)
Çaya baksa çalımı çal kara kuş erdemli (Yegenek)	“Çapa/çaya girse çalımı, çal kara kuş kıynaklı/erdemli (Kara Budak)
Bıyıqlarını yeddi yerde çalub düğen (Kara Göne)	Bıyığın ensesinde yedi yerde düğen (Emen)

Bu karşılaştırmanın sonucu açıkça göstermektedir ki D ile V'nin olduğu yaratma kolu ile T'nin kolu arasında önemli farklar vardır. T'nin bulunmasıyla birlikte biraz da bu keşfin heyecanı içerisinde bu yazmalar arasındaki farklardan ziyade yakınlıklar üzerinde durulmuştur. Esasen bu da oldukça anlaşılabilir bir tepkidir. Kaldı ki iki kolun Dede Korkut destanları anlatma geleneğinin parçaları olduğu hiçbir tereddüde mahal bırakmayacak kadar açıktır. Ancak bunun böyle olması, iki kolun farklılıklarını görmezden gelmek için yeter bir sebep değildir. Bu yüzden T'den yararlanarak D ile V'de sorunlu görünen kelime veya kalıpları “onarma” ameliyesine girişmek, eğer bu fark ciddiye alınmazsa *Dede Korkut Kitabı*'nin anlaşılması yolunda bazı yeni kafa karışıklıklarına yol açabilir. Filologların metinleri düzeltme/onarma çabalarını anlaşılır bulmakla birlikte, temelde sözlü/sözel üretilen *Dede Korkut Kitabı*'ndaki pek çok sorunun eserin ağız özellikleri taşıyan ve hiçbir sözlüğe giremeyen kelimelerden kaynaklandığını bir kere daha hatırlatmak istiyorum.⁹ Dolayısıyla *Dede Korkut Kitabı*'nda kelime ya da kalıbın standartlara uymaması veya yazılı kültür ürünü eserlerde bulunmaması illa bir sorun olduğunu değil, o kelimeyi bizim bilmediğimizi gösterebilir. Bu noktada Anadolu ağızlarıyla ilgili akademik araştırmaların kelime derlemeleri bakımından maalesef ciddi eksiklikler taşıdığını kaydetmek zorundayım. Yukarıdaki açıklamaların ışığında Shahgoli ve arkadaşlarının “ornac/ortaç, çapa girse/çaya girse¹⁰, kay busaluk/ kara pusarik” (2019: 162-163) düzeltmelerini şüpheyle karşılıyorum.

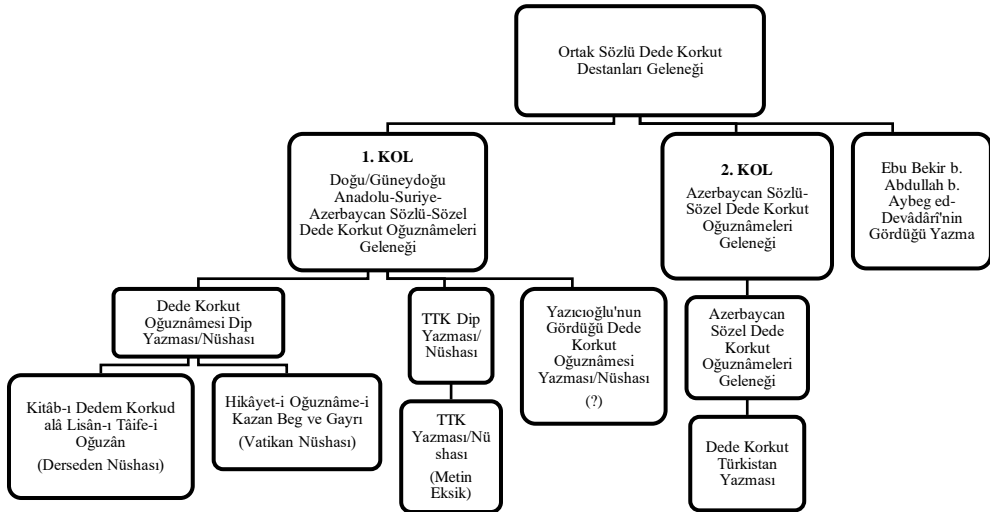
T yazması bağlamında konuyu ele alan Shahgoli ve arkadaşları, Dede Korkut destanlarını 9-12. yüzyıl aralığında “Yazılı ve sözlü” gelenek içine yerleştirmekte, bu devreden sonra destanların “İlk Oğuz Türkçesi biçimi” ve “İlk Doğu Türkçesi biçimi” olarak ikiye ayrıldığını düşünmektedirler. Bu biçimlerin yazılı mı sözlü mü olduğunu belirtmemişlerdir. Üçüncü evrede Günbed nüshasının 1. arketipini “İlk Doğu Türkçesi biçimi”nden getiren ve onun “İlk Oğuz Türkçesi biçimi”yle bağlantılı olduğunu vurgulayan araştırmacılar, dördüncü evrede Günbed nüshasının 16. yüzyıla tarihdedikleri 2. arketipi olduğunu varsaymışlar, bugün elde bulunan yazmayı ise 18. yüzyıla tarihdedikleri beşinci evreye yerleştirmişlerdir (Shahgoli vd. 2019: 161).

Bu açıklamada iki yaklaşım dikkati çekmektedir. İlki araştırmacıların, Günbed nüshasını Doğu Türkçesi sahası içine yerleştirmeleri, ikinci olarak da neredeyse tüm açıklamalarını “yazılı gelenek” mantığı içinde yapmalarındır. Öncelikle T yazmasının Doğu Türkçesiyle olan bağının çok zayıf olduğu Ercilasun tarafından kesin denilebilecek biçimde ortaya konulmuş olup adı geçen araştırmacıya göre eser, Azerbaycan Türkçesinin Tebriz

⁹ Bu noktaya temas eden iki makale için bk. (Başgöz 1960: 444) ve (Tulu 2013:179).

¹⁰ Bu yapıyı Sertkaya ve Uzuntaş (2020: 51-52) ile Özçelik de (2020a: 11) “çap-” olarak düzeltmeyi önermektedirler.

ağzındadır (2019a: 12-13), Azmun'un da (2019: 14-15) bu görüşte olduğu anlaşılmaktadır (2019: 14-15). Şu farkla ki o, Ercilasun kadar kesin ifadeler kullanmamıştır. Metnin Azerbaycan Türkçesi olduğu fikrine Sertkaya da katılmaktadır (2020: 55). Bu da ikinci evrede eseri “İlk Doğu Türkçesi biçimi” olarak ayırma savını çok zayıflatmaktadır. Benim asıl üzerinde durmak istediğim nokta, Dede Korkut destanları gibi sözlü üretim mahsulü eserlerin “yazılı gelenek” mantığı içinde soy ağacının çıkarılmasıdır. Elbette elde yazması olan sözlü temele dayalı bir eserin soy ağacı çıkarılırken yazılı geleneğin de dikkate alınması gerekmektedir. Özellikle Dresden ve Vatikan nüshaları söz konusu olduğunda bu doğru bir yaklaşımdır da çünkü iki nüshanın da bir dip yazma/nüşhadan geldiği, iki nüshadaki ortak hataların gösterdiği üzere, açıktır.¹¹ Ancak Türkistan yazmasını mukayese edebileceğimiz onunla ilişkili bir başka yazma yoktur. Mevcut haliyle Türkistan yazması, Dresden ve Vatikan nüshalarına da bağlanamamaktadır. Şu halde konu, sözlü-sözel gelenek noktasından değerlendirildiğinde şöyle bir şemanın ortaya çıktığı görülmektedir:

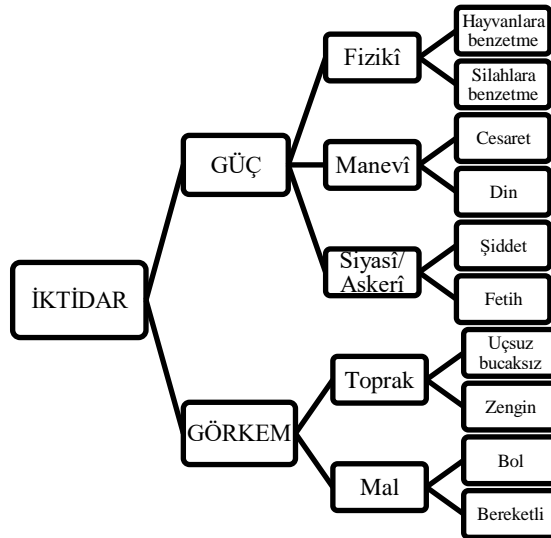
Bu tablonun anlaşılabilmesi için öncelikle “sözlü” (oral) ve “sözel” (verbal) ayırma dikkat çekmek istiyorum. Sözlü terimi sadece ağızla ve konuşarak dile getirilen söylemi; sözel terimi ise hem sözlü hem de yazılı olarak ifade edilen her çeşit yapıyı ifade etmektedir. Oğuznâmelerle ilgili ilk bilgi veren kaynak olan ve 1310’larda yazılan *Dürerü’-t-Ticân*’da bu destanların hem sözlü hem de yazılı gelenek içinde üretildiği bilgisi vardır (Kopruman 2009: 123-124’den Ercilasun 2019b: 24). Bu veriye dayanarak ikinci evrede sözlü-sözel ayırma gidilmesi gerektiğini düşünüyorum.¹² İlk dönem ise tamamen

¹¹ Muharrem Ergin’in *Dede Korkut Kitabı* neşrinden beri kabul edilmiş bu tespit (1958: 68), bir ara sözlü kompozisyon kuramı bağlamında (Aksoy-Sheridan 2008) tarafından sorgulanmışsa da Pehlivan (2015: 449-451) ve ardından Özçelik (2016: 52-64) tarafından Ergin’in bu tespiti teyit edilmiştir.

¹² Bu evreler arasında tespit etmemize imkân olmayan başka tabakalar da olabilir. Ancak elimizde yazma olmadan bunları hayali olarak kurgulamanın bence çok anlamı ve işlevi yoktur. Ancak isteyen okuyucu her evrenin arasına bir-iki hayali evre ekleyebilir.

sözlü üretimin olduğu evredir. Üçüncü evrede 1. kolda D ile V nüshalarına kaynaklık eden yazmanın ortaya çıktığını varsayabiliriz. TTK yazmasındaki farklılıklar, bu varyantın başka yazmadan kopyalandığını gösterir mahiyette olsa da bu yazmanın D ve V'ye yakınlıkları, sonuç itibarıyla onu bu ikili ile çok yakın bir üretim geleneğinin içine yerleştirmeyi olanaklı kılıyor. Ayrıca şemadaki ikinci evreden itibaren 1. ve 2. kolun çok yakın ilişkileri olduğu, çok defa anlatıcıların ve Oğuz oymaklarının tüm bu coğrafyaları dolaştıkları unutulmamalıdır. Dolayısıyla yukarıdaki coğrafi ayırım, bugün elimizdeki yazmaların soy ağacını ortaya koymak için kurgulanmış olup anlatma geleneğindeki ortaklığı yadsımamaktadır. Buraya kadar yazdıklarından açıkça anlaşılacağı üzere, Dede Korkut destanlarının Türk dünyasının batısındaki anlatma geleneğinin en az iki anlatma kolu hâlinde geliştiği görülmektedir. Bu kollara bağlı olarak üretilen metinlerin bir kısmı belli ki farklı tarihlerde yazıya geçmiş olup günümüze, biri çok eksik, dört yazma hâlinde ulaşabilmişlerdir. Dede Korkut anlatılarının sözlü gelenekte canlı bir biçimde yaşadığı Hazar ötesindeki durum (Bayat 2020: 58-68) ise şemada ele alınmamıştır.

Epitetler, T içindeki yapısal-işlevsel özellikleri bakımından değerlendirildiğinde, doğal olarak D ile V'deki ideolojik işlevleriyle koşutturlar. Destanlarda alpların epitetleri, hem kurgusal hem de ideolojik olarak metnin inşasında kurucu bir role sahiptir. Sıfatlamalar, en kısa ifadeyle alpların erkek egemen iktidarlarının gösteriminin tepe noktasını oluşturur, içerikleri bu iktidar kurgusuna hizmet eder. Böyle bir kurguda “gerçek” ikinci plandadır, hatta çok defa hiç önemli değildir. Anlatıcı ve dinleyeni zaten bu özelliklerin kadim devirdeki kahramanlar için tartışmasızca mümkün olduğuna inandığından epitetin içeriğini sorgulamaz. T'deki epitetlerin içine sinmiş hâlde bulunan iktidarın dayandığı temellerin şeması şu şekilde gösterilebilir:

Bu şemayı çözümlemek gerekirse; iktidarı meydana getiren “güç” ise, onu görünür kılan da “görmek (haşmet, debdebe)”dir. Bu yüzden tüm iktidarlar sadece güçlerini göstermekle kalmaz, aynı zamanda görkeme de önem verir. Gücün görkemli bir biçimde teşhiri de bu iki yapının birbirinden ayrılmazlığını gösterir. Bu sebeple T'deki epitetlerde bu

ilişki birbirini için biçimde kurgulanmıştır. Gücün erkek bireydeki tezahürü, hayvan ve silahlarla yapılan benzetmeler vasıtasıyla gösterilir. Alpi hayvana benzetme, ilk örneğini Oğuz Kağan Destanı'nda gördüğümüz bir geçmişe sahiptir ve Mehmet Kaplan'dan (1955: 209-210) bu yana defalarca vurgulanmıştır. Silahlara benzetme noktasında ise alpların bu aletlerin delici ve sert kısımlarıyla özdeşleştirildiği gözlenmektedir. Böylece alpin saldırgan ve sert oluşu vurgulanmış olur ki bu nitelikleri geleneksel kültür, erkeğin özellikleri olarak sınıflandırır.¹³ Cesaret, hemen hemen bütün sıfatlamalarda yer verilen bir niteliktir. Din ise cesarete göre oldukça arka plandadır. Cesaretin kanıtlanması ve tekrar tekrar sınanması siyasî-askerî sahada olur. Bu da kendini düşmanlara karşı şiddet eylemi içerisinde olmak ve fetihle gösterir. Gücün kullanımı toprak ve malı, yani görkemi sağlar. Oğuz yurdu, güneybatıda Şam-Haleb'den kuzey-kuzeydoğuda İtil-Mangışlak hattına, doğuda ise Buhara-Belh çizgisine uzanan geniş coğrafyayı kapsar. T'nin yazıya geçirildiği 17-18. yüzyılda bu coğrafyaya tek bir devletin hâkim olmadığı aşikâr olduğundan, bu sınırları destanî muhayyiledeki kalıplaşmış sınırlar olarak kabul edebiliriz. Bu coğrafya, Oğuz beylerine bol mal ve rahat bir yaşam sunan bereketli topraklara ve zengin vergi kaynaklarına sahiptir. Oğuz beylerinin bileklerinin hakkıyla elde ettikleri bu topraklarda güç ve görkem içinde yaşamlarının epitetlerine yansıtıldığı görülmektedir. Bu noktada destan, dinleyiciler tarafından çok defa salt bir edebî tür olarak değil, geçmişin ihtişamlı tarihi olarak algılanmaktadır.

Sonuç

T'deki epitetlerin tümü erkek kahramanlar için kurgulanmıştır. Sekiz alpa ait incelenen epitetlerin D ve V ile ifade benzerliklerinin çok az olduğu görülmüştür. Bu durum D ve V ile T'nin ayrı anlatma kollarına bağlı olmasıyla açıklanabilir. Eldeki nüshalar ışığında, şu an için bu anlatma geleneğinin Türklüğün batı coğrafyasında en az iki kolunun var olduğu söylenebilir. Dolayısıyla bu yazmaları, Dede Korkut destan geleneğinin farklı kollarından gelen anlatıcıların sözlü icralarının birbirinden farklı zaman ve coğrafyalarda yapılmış derlemeleri olarak kabul edebiliriz. Bu noktada D ile V'deki birtakım kelime ve yapılarla ilgili düzeltmelerde T'nin kullanılması, yukarıdaki yaratma şartları dikkate alarak yapılmalıdır. Bu eserlerin yazılı gelenekteki yazmalarla aynı niteliklere sahipmişesine özensiz kullanımı *Dede Korkut Kitabı*'nın nâşirlerini yeni hatalara düşürebilir.

Epitetler anlatı kurgusuyla ilgili mekanik işlevlerinin ve kahramanın karakter özelliklerini vermenin dışında ideolojik işlevlere de sahiptir. T'deki sıfatlamalar, birbirine benzer temel kalıplar içerisinde bir bütün olarak erkek egemen iktidarın ana özelliklerinin ifade edildiği edebî yapılarıdır. Güç ile özdeşleşen erkeğin bedensel kuvveti ve cesaretini, din adına şiddet ve fetih içeren bir eylemler dizisi sonucu toprak ve mala sahip oluşunu sergiler. Böylece dinleyici/okuyucularını bu yönde eylemlere teşvik ederek, onlara bir amaç sunmayı hedefler. Epitetlerin bu fonksiyonu, destanın ana işleviyle uyumludur. Bu sebeple olay örgüsü ve sıfatlamalar bir bütünlük içerisinde destanın ayrılmaz yapı unsurlarıdır.

¹³ Bu silahların sert ve saldırgan nitelikleri psikanalitik yaklaşıma ilgiye değer malzeme verirse de bu nokta, çalışmamın kapsamı dışında kalmaktadır.

Kaynaklar

- Aksoy-Sheridan, R. Aslıhan. (2008). “Sözlü Formül Kuramı Işığında Dede Korkut Kitabı’na Bakış”. *Millî Folklor*, 79, 21-33.
- Aydoğmuşoğlu, Cihat. (2019). “Safevi Tarih Yazıcılığı ve Safevi Çağı Kronikleri”. *Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 4/1, 143-164.
- Azmun, Yusuf. (2019). *Dede Korkut’un Üçüncü Ehyazması Yeni Soylamalar ve Boylar (hikâyeleri) ile Türkmen Sahra Nüshası*. İstanbul: Kutlu Yayınevi.
- Başgöz, İlhan. (1960). “Dede Korkut’ta Yanlış Okunan Bazı Kelimeler”. *Türk Dili*, 104, 442-444.
- Başgöz, İlhan. (1998). “Dede Korkut Destanında Epitetler”. (çev. Nebi Özdemir). *Millî Folklor*, 37, 23-35.
- Bayat, Fuzuli. (2020). “Dresden ve Vatikan Yazmalarına Girmeyen Dede Korkut Hikâyeleri”. *Akra Kültür Sanat Edebiyat Dergisi*, 21, 55-74.
- Bekki, Salahaddin. (2012). “Türkiye’de Epitetler Üzerinde Yapılan Çalışmalar ve Köroğlu’nun Bir Şiirinin Tahlili”. *Millî Folklor*, 95, 202-215.
- Duymaz, Ali. (1997). *Bir Destan Kahramanı Salur Kazan*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Duymaz, Ali. (2020). “Dede Korkut Kitabı’nda ‘Hüner’ ve ‘Erdem’ Kavramları Üzerine”. *Kolca Kopuzdan Kılca Kaleme Dedem Korkut Araştırmaları*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Ekici, Metin. (2019a). “Yeni Bir Dede Korkut Boyu: Salur Kazan’ın Yedi Başlı Ejderhayı Öldürmesi”. *Dünya Kültür Mirası Dede Korkut Uluslararası Sempozyumu (25-27 Nisan 2019/ Bayburt) Bildiri Kitabı*. Bayburt: Bayburt Üniversitesi Yayınları, 41-51.
- Ekici, Metin. (2019b). *Dede Korkut Kitabı Türkistan/ Türkmen Sahra Nüshası Soylamalar ve 13. Boy Salur Kazan’ın Yedi Başlı Ejderhayı Öldürmesi Orijinal Metin (Tıpkıbasım), Transkripsiyon, Aktarma*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Ercilasun, Ahmet Bican. (2019a). “Dede Korkut Kitabı’nın Yeni Nüshası ve Üzerindeki Yayınlar”. *Millî Folklor*, 123, 1-19.
- Ercilasun, Ahmet Bican. (2019b). *Nehir Destan Oğuzname (Oguz Bitig)*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Ergin, Muharrem. (1958). *Dede Korkut Kitabı I Giriş-Metin-Faksimile*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Gökyay, Orhan Şaik. (2000). *Dedem Korkudun Kitabı*. İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Haneda, Masashi. (2016). “Safevi Hassa Birliklerinin Tekâmülü”. (Çev. İlker Külbilge). *Cihannüma*, II/1, 125-150.
- Kaplan, Mehmet. (1955). “Türk Destanında Alp Tipi”. *Zeki Velidi Togan’a Armağan*. Ankara: Maarif Basımevi, 204-213.
- Koprman, Kâzım Yaşar. (2009). “Ebû Bekir b. Abdullah b. Aybek ed Devâdârî’ye Göre Türklerin ve Tatarların Yaratılışı”. *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi – GEFAD-, Özel Sayı: Prof. Dr. Reşat Genç Armağanı, I*.
- Köprülü, M. Fuad. (1986). *Edebiyat Araştırmaları, I*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Külbilge, İlker. (2010). *17. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı-Iran Siyasi İlişkileri (1703-1747)*. İzmir: Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi.

- Lockhart, Laurence. (2016). “Safevi Döneminde İran Ordusu”. (Çev. İlker Külbilge). *Cihannüma*, II/2, 177-188.
- Matthee, Rudi. (1996). “Unwalled Cities and Restless Nomads: Firearms and Artillery in Safavid Iran”. *Safavid Persia The History and Politics of an Islamic Society*. (Ed. Charles Melville). London/ New York: I. B. Tauris, 389-417.
- Merçil, Erdoğan. (1989). *Kirmân Selçukluları*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Nevai, Abdülhüseyin. (1350). *Şah Tahmasb-ı Safevi*. Yayın Yeri Yok: İntişarat-ı Bünyâd-ı Ferheng-i İran.
- Nevai, Abdülhüseyin. (1353). *Şah Abbas, Mecmua-yı Esnad u Mekatibat-ı Tarihi*, 2. Yayın yeri Yok: İntişarat-ı Bünyâd-ı Ferheng-i İran.
- Osman. (1961). *Tevârih-i Cedîd-i Mir'ât-ı Cihân*. (Haz. Atsız). İstanbul: Küçükaydın Matbaası.
- Özçelik, Sadettin. (2019). “Dede Korkut Oğuznamelerinin Kaç(ıncı) Nüshası Bulundu?”. *Türk Dili*, 812, 48-56.
- Özçelik, Sadettin. (2020a). “Dede Korkut Oğuznâmeleri Üzerine –Günbed Nüshası Işığında Düzeltme Teklifleri”. *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, 49, 7-20.
- Özçelik, Sadettin. (2020b). “Dede Korkut Oğuznâmeleri Üzerine –Günbed Nüshası Işığında Düzeltme Teklifleri (2)”. *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, 50, 11-21.
- Pehlivan, Gürol. (2015). *Dede Korkut Kitabı'nda Yapı, İdeoloji ve Yaratım –Dresden ve Vatikan Nüshalarının Mukayeseli Bir İncelemesi-*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Reichl, Karl. (2002). *Türk Boylarının Destanları (Gelenekler, Şekiller Şiir Yapısı)*. (Çev. Metin Ekici). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Sabityan, Zeki. (1343). *Esnad-ı Nameha-i Tarih-i Devre-i Safeviyye*. Tahran: Kitabhane-i İbn-i Sina.
- Sarı, Arif. (2019). “Safevi Şeyhlerinin Dulkadirli Müritleri?”. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırmaları Dergisi*, 89, 83-95.
- Sertkaya, Osman Fikri. (2020). “Dede Korkut'un Günbed Yazmasında Geçen 50 Moğolca Kelime”. *Dede Korkut Günbed Yazması Üzerine Araştırmalar ve İncelemeler*. (Haz. Osman Fikri Sertkaya ve Hülya Uzuntaş). İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları.
- Sertkaya, Osman Fikri ve Hülya Uzuntaş. (2020). “Günbed Yazmasının Önceki Dede Korkut Yazmalarındaki Bazı Okumaları Düzeltmesi”. (Haz. Osman Fikri Sertkaya ve Hülya Uzuntaş). *Dede Korkut Günbed Yazması Üzerine Araştırmalar ve İncelemeler*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları.
- Shahgoli, Nasser Khaze, Vaiollah Yaghoobi, Shahrouz Aghatabai, Sara Behzad. (2019). “Dede Korkut Kitabı'nın Günbed Yazması: İnceleme, Metin, Dizin ve Tıpkıbasım”. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 16/2, 147-379.
- Sohrabiabad, Hamidreza. (2018). *Safevî İdaresinde Toplumsal Dönüşüm*. Kırklareli: Kırklareli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Sümer, Faruk. (1959). “Oğuzlara Ait Destanî Mahiyette Eserler”. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, XVII/3-4, 359-456.
- Sümer, Faruk. (1992). *Safevî Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Sümer, Faruk. (1995). “Eymir”. *İslam Ansiklopedisi*, XI, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 551-552.

- Sümer, Faruk. (1999a). *Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri- Boy Teşkilatı-Destanları*. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları.
- Sümer, Faruk. (1999b). *Türk Devletlerinde Şahıs Adları I*. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları.
- Tezcan, Semih ve Hendrik Boeschoten. (2001). *Dede Korkut Oğuznameleri*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Tezcan, Semih. (2020). *Topkapı Sarayı Oğuznamesi*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Tulu, Sultan. (2013). “Dede Korkut’ta Yeni Okuma Önerileri ve Düzeltmeleri Üzerine”. *Geçmişten Geleceğe Türkçe Elginkan Vakfı 1. Türk Dili ve Edebiyatı Kurultayı Bildirileri 17-19 Nisan 2013*. İstanbul: Kitabevi Yayınları, 171-179.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. (1988). *Osmanlı Devlet Teşkilâtına Medhal*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Veliyev, Kamil. (1989). *Destan Poetikası*. (Haz. Halil Açıkgöz). İstanbul: Türkiyat Matbaacılık.
- Woods, John E. (1993). *Akkoyunlular -Aşiret, Konfederasyon, İmparatorluk 15. Yüzyıl Türk-İran Siyaseti Üzerine Bir İnceleme-*. (Çev. Sibel Özbudun). İstanbul: Milliyet Yayınları.